

JUOZAS PABRĖŽA

Vilniaus universiteto Šiaulių akademija

Mokslinių tyrimų kryptys: lietuvių kalbos fonetika,
dialektologija, žemaičių kalba, jos tarmės, patarmės, šnektos.

DOI: doi.org/10.35321/all84-19

ŽEMAIČIŲ KALBOS DVASIA ROMUALDO GRANAUSKO KŪRYBOJE

0. ĮŽANGA

Apie talentingojo rašytojo žemaičio Romualdo Granausko kūrybą prirašyta tikrai nemažai. Ir tikriausiai visai suprantama, kad man, žemaičiui, patys priimtinausi, suprantamiausi ir mieliausi darbai apie mano mėgstamiausio rašytojo kūrybą yra parašyti žemaičių, tokių kaip Marcelijus Martinaitis, Elena Bukelienė, Viktorija Daujotytė, Liudvikas Gadeikis. Bene išsamiausią ir naujausią studiją apie R. Gavanausko gyvenimą ir kūrybą „Granas: įtrūkstanti tikrovė“ 2017 m. yra parašiusi ir išleidusi Viktorija Daujotytė. Beje, visi paminėti žemaičiai puikiai pažinojo ir yra daug bendravę su rašytoju, ypač E. Bukelienė ir V. Daujotytė.

Labai vertinu ir didžiuojuosi, kad truputį laimės pabendrauti su Romualdu Granausku yra tekę ir man. Tai, žinoma, pirmiausiai yra nutikę per mano Didįjį mokytoją kalbininką profesorių Aleksą Girdenį. A. Girdenis ir R. Granauskas buvo labai artimi „prieteliai“, kilę iš to paties Mažeikių krašto ir daug bendravę gyvendami Vilniuje. Tas pirmasis mūsų susitikimas įvyko 1975 m. vasarą. Aš, Vilniaus universiteto antrakursis, ir mūsų dėstytojas A. Girdenis grįžome iš dialektologinės ekspedicijos Žagarėje ir stabtelėjome Mažeikiuose. Iš ten man reikėjo toliau keliauti į gimtąjį Skuodą, o Girdeniui jau čia pat ranka pasiekiama Daubariai, kur gyveno jo mama ir sesers šeimyna. Jau autobusų stotyje du žemaičiai norėjome atsisveikinti, bet netikėtai išvydome trečiąjį žemaitį – rašytoją Romualdą Granauską. Tą karštą vasaros dieną jis visiškai basas, iki šiol nesuprantu kodėl, šmirinėjo po Mažeikių autobusų stotį ir, žinoma, du bičiuliai mažeikiškiai su nenusakomu entuziazmu puolė vienas kitam į glėbį. Rašytojui buvau pristatytas ir aš. Ką tik šviežiai buvo išėjusi garsioji R. Granausko knyga „Duonos valgytojai“. R. Granauskas apie tai labai pakiliai pranešė, bet tuoj pat

jau kiek liūdniau paapgailstavu, kad nebeturįs nė vienos knygos, kurią norėtu užrašyti ir mums. Bet Granauskas būtų ne Granauskas, jeigu tučtuojau nebūtų suradęs išeities. Staigiai mus nusivedė į Mažeikių viešąją biblioteką ir įsakmiai paliepė bibliotekininkei duoti dvi jau bibliotekos suantspauduotas knygas. Ir ta septynioliktame puslapyje antspauduota knyga „Duonos valgytojai“ su rašytojo įrašu ir autografu yra man ypatingai miela ir brangi.

Vėliau kelis kartus esame buvę susitikę Vilniuje, kartą Šiauliuose. Buvau vienas iš tų žemaičių, kuriam Romualdas Granauskas, ypač paskutiniaisiais savo gyvenimo metais, ne kartą skambino telefonu iš savo buto Vilniuje į Šiaulius. Tie skambučiai būdavo dažniausiai labai vėlyvi ir, žinoma, daugiausiai kalbėdavome apie Žemaitiją, žemaičių kalbą, žemaitišką raštą, kitus svarbius žemaičių tapatybės dalykus. O vieną gilią naktį abu telefonu traukėme Romualdo mėgstamiausią žemaitišką dainą „Ir paauga žali lėipa“.

Ir dar vienas mūsų žemaičių trijulės netikėtas sutapimas. Atsisveikinau su Romualdu Granausku 2014 m. spalio 30 dieną, kai Jis paruoštas paskutinei kelionei gulėjo Vilniaus universiteto Šv. Jonų bažnyčioje. Lygiai tą pačią dieną visai greta, Vilniaus universiteto filologijos fakulteto Donelaičio skaitykloje, vyko tarptautinė mokslinė konferencija R. Granausko bendražygiui profesoriui Aleksui Girdeniui atminti. Perskaitę pranešimus su profesore Danguole Mikulėniene lėkėme kažkur Pilies gatve gėlių irėjome į Šv. Jonų bažnyčią atsisveikinti su rašytoju. Ir karste Romualdas Granauskas man atrodė kaip pats kiečiausias ir amžinai išliksiantis nepajudinamas Žemaitijos kūlis.

Rašydamas knygą apie žemaičių kalbą ir rašybą ne kartą stabteldavau vis savęs klausdamas, kur gi ta R. Granausko kūrinių jėga, iš kurios taip natūraliai išplaukia ir tikroji, nepakartojamoji granauskiškoji žemaičių kalbos dvasia. Daugelis rašiusių apie R. Granausko kūrybą pastebi ir iškelia jos išskirtinį žemaitiškumą. Rašytoją gerai pažinojusi ir jo literatūrinį palikimą išsamiai tyrusi Elena Bukelienė pažymi, kad R. Granausko „kūrybą lyg kokia aura gaubia ypatingas žemaitiškumas. Gal jis ne visada akivaizdus, nes jį sudaro ne vien paviršutinis regioninis koloritas, vienas kitas žodelis su intonacija, o labai gilūs, nelengvai nusakomi dalykai – ir istoriniai, ir dvasiniai“ (Bukelienė 1999: 136).

Daug R. Granausko kūrybai savęs atidavusi Viktorija Daujotytė iškelia rašytoją kaip „Žemaitijos ir žemaitiškumo kūrėją“, labai tiksliai ir taikliai apibendrindama: „Jei ne Granauskas, menkliau suvoktume žemaičius, jų prigimtį, savo genties jutimą“ (Daujotytė 2017: 18).

Iš Mosėdžio krašto, kuriame ilgą laiką gyveno ir kurį taip šiltai, tikroviškai, su meile aprašė R. Granauskas, kilęs kitas žemaitis rašytojas Liudvikas Gadeikis taip atvirai ir nuoširdžiai prisipažįsta: „Iki piktumo man artima Romualdo Granausko kūryba. Rodos, kiaurai pažįstama žemaičių žemė, ir aš taip jaučiu, tą patį regiu ir suvokiu. Tik pasakyti taip tiksliai ir aiškiai nemoku. Taip talentingai,

kad kiekvienas žodis rodosi vienintelis, nepakeičiamas. Toks prasmingas ir iškalbingas (gal tik žemaičiams?), kad nesinori klausti: kodėl ne taip pasakyta, o ką anas reiškia? Reikia tik skaityti“ (Gadeikis 1989: 138).

Ne vienas R. Granausko kūrybos tyrinėtojų pažymi ir ryškų rašytojo gimtosios šiaurės žemaičių tarmės, apskritai žemaičių kalbos atspindį kūryboje. Tačiau išsamesnių studijų, straipsnių apie R. Granausko kūrinių kalbą, ypač tos kalbos ryškų žemaitiškumą, nėra daug. Probėkšminių užuominų apie R. Granausko kūrinių kalbos išskirtinumą, žemaitiškesnę yra jau paminėtų ir kitų autorių darbuose. Elena Bukelienė įžvelgia, kad rašytojo literatūriniai tekstai yra savotiški „vertimai iš žemaičių į bendrinę kalbą – išlaikytos žemaičių šnekos intonacijos, pamatiniai žodžiai, sakinio sandara“ (Bukelienė 2000: 25).

Marcelijus Martinaitis stipriąją rašytojo R. Granausko autorystę pirmiausia sieja su „sugerta to krašto kalba, ilgaamžė patirtimi, šventumo pasiilgimu“ (Martinaitis 2002: 207).

Kalbininkas Jonas Palionis, apibūdinęs rašytoją kaip žemaičių literatūrinę žvaigždę, pažymi, kad R. Granausko raštuose „žėrėte žėri jo gimtosios tarmės perliukai, raiškūs ir vaizdingi žodžiai bei žodžių junginiai, galintys praturtinti mūsų bendrinę kalbą“ (Palionis 2014: 86).

Atskirai minėtini Gražinos Akelaitienės, Dainos Žiliūtės-Bartašienės, Inos Poškuvienės darbai apie R. Granausko kūrybos leksines tarmes (Akelaitienė, Bartašienė 2011: 5–15; Poškuvienė 2013: 2–11).

Šiek tiek apie R. Granausko žemaitiškesnę, jo gimtosios tarmės reikšmę kūrybai yra rašęs Juozas Pabrėža (2017: 164–166; 2018a: 133–135).

Taigi tas išskirtinis R. Granausko kūrybos žemaitiškumas, gimtąjį rašytojo kraštą atspindinti kalba yra ne vieno pastebėtas ir įvertintas. Tačiau man seniai neduoda ramybės klausimas, kodėl tik skaitant Granauską įvyksta toks stebuklas: nejučiom suvoki, pagauni save, kad pašamonėje visas skaitomas Granausko tekstas teka žemaičių kalba. Ne iš vieno žemaičio esu girdėjęs patiriant panašų jausmą. O juk kūriniai parašyti lietuvių bendrine kalba. Vadinas, toje paviršinėje bendrinės kalbos fonetikoje, rašyboje kur kas giliau slypi ir labai stipri, ypatingai gyvybinga žemaičių kalbos dvasia. Kaip taikliai yra pastebėjusi V. Daujotytė, „Granausko kalba neturi pastovaus pavidalo, kiekvienu kūriniu ji iš naujo susidarinėja patirties kalbai [...] įsiliejant į bendrinę, bet nesusiliejančią“ (Daujotytė 2017: 285–286).

Pabandykime atverti vieną kitą R. Granausko kūrybos žemaitiškosios kalbos klodą. Šiame straipsnyje bus remiamasi pavyzdžiais iš šių Romualdo Granausko knygų: „Duonos valgytojai“, 1975 (DV), „Baltas vainikas juodam garvežiui“, 1987 (BV), „Vakaras, paskui rytas, 1995 (VR), „Gyvulėlių dainavimas“, 1998 (GD), „Šunys danguje“, 2005 (ŠD), „Rūkas virš slėnių“, 2007 (RS), „Raudonas ant balto“, 2010 (RB), „Trys vienatvės“, 2012 (TV), „Išvarytieji“,

2013 (I), „Trečias gyvenimas“, 2014 (TG), „Šventųjų gyvenimai“, 2014 (ŠG). Paskutiniųjų metų Juozo Pabrėžos darbuose bandoma pagrįsti, kad pats svarbiausias ir išskirtiniausias žemaičių tapatybės ženklas yra žemaičių kalba, kuri turi visus svarbiausius kiekvienos kalbos būtinus lygmenis, sudedamąsias dalis: fonetiką, morfologiją, sintaksę ir leksiką (žr. Pabrėža 2017: 43–113; 2018: 187–195; 2019: 141–152; 2020: 273–280). Visų tų lygmenų ryškių atspindžių randame ir R. Granausko kūryboje.

1. FONETINĖS ŽEMAITYBĖS

Iš pirmo žvilgsnio atrodytų sunkiai įmanomas ir tikėtinas dalykas rasti literatūriname tekste tarmai būdingų fonetinių ypatybių. Juk paprastai visi tarminiai garsai būna transponuoti į sunormintus bendrinės kalbos garsus. Tačiau ir šioje srityje R. Granauskas sugeba išspausti žemaitiškumo.

1.1. Dažnokai žemaitiškai trumpinamos galūnės, pvz.: yr ‘yra’, bėr ‘bėra’, tēr ‘tėra’, tebėr ‘tebėra’, nēr ‘nėra’, nebēr ‘nebėra’, pondievs ‘pondievas’, šūds ‘šūdas’, žyds ‘žydas’, nieks ‘niekas’, vel’s ‘velnias’, pakišts ‘pakištas’, gyvs tebėr ‘gyvas tebėra’, reik ‘reikia’, užėin ‘užėina’, meluo ‘meluoja’, nešio ‘nešioja’ (Kur tave velnias nešio! BV 82).

1.2. Išmetamas trumpasis balsis *e* priešdėliuose, pvz.: tebturi ‘tebeturi’, neb-turiu ‘nebeturiu’, nebgaliu ‘nebegaliu’, nebišeina ‘nebešeina’, nebreikia ‘nebereikia’, nebtaišau ‘nebetaišau’, nebdėra ‘nebedėra’, nebnorėjo ‘nebenorėjo’, nebkīšk ‘nebekīšk’.

1.3. Pridedami ar įterpiami priebalsiai *j*, *v*, *n*, pvz.: jema ‘ima’ (Eisiu, prašysiuos valdžios, lai **jema**¹, lai veža į kokius senelių namus ar kur. VR 238), jem ‘ima’ (Šaltis **jem** atsakančiai. VR 231), jemi ‘imi’, apsiobuluoja ‘apsiobuliuoja’ (Mūsų popierinė (t. y. obelis) miestelyje pirmoji **apsiobuluoja**. I 29), kninga ‘knyga’, piningų ‘pinigų’, piningus ‘pinigus’, sodnas ‘sodas’.

1.4. Įterpiami balsiai *i*, *e*, pvz. lopišy ‘lopšyje’, palitą ‘paltą’, literius ‘litrus’ (Tris **literius** smetonos buvau susitaisiusi. TV 94).

1.5. Su pakitusiais šaknies balsiais rašomi tokie žemaičiams būdingi žodžiai: lytai ‘lietūs’, lytaus ‘lietaus’, lytotos ‘lietingos’ (Ji labai nemėgo **lytotų** dienų. I 31), šilima ‘šiluma’ (Man daug **šilimos** nereik. I 82), naujyns ‘naujienos’, pagelba ‘pagalba’, ragės ‘rogės’, kamūlį ‘kamuolį’ (Tu tik užsimesk ant viršaus savo centymetrą, žirkles, siūlų **kamūlį** su pribadytomis adatomis... ŠG 15), liptas

¹ Pavyzdžiai išskiriami, t. y. juodinami, autoriaus nuožiūra.

‘lieptas’ (Čia ji visai neplati, todėl per ją permestas **liptas** – dvi išilgai perpjauto rąsto pusės. ŠD 158).

1.6. Kartais net pakeičiami seniesiems žemaičiams svetimi naujieji priebalsiai *f, h, ch* ir rašoma: pigūra ‘figūra’, purmonas ‘vežikas’, portigrapčikas ‘forografas’, portigrapuoti ‘fotografuoti’, pijalkos ‘žibutės’, Pilimana ‘Filomena’, bugalteris ‘buhalteris’, jektarėlius ‘hektarėlius’, Jogana ‘Johana’, karakteris ‘charakteris’, zotetnikas ‘zootechnikas’, Mikalina ‘Michalina’.

1.7. Pasitaiko ir vietoj afrikatų *č, dž* žemaitiškai tariami ir užrašyti *t, d* garsai, pvz.: tretysis ‘trečiasis’, su rūgštu pienu ‘su rūgščiu pienu’, rūgštos uogos ‘rūgščios uogos’, rūgštų kopūstų ‘rūgščių kopūstų’, meldamoji ‘meldžiamoji’. Ir priešingai – vietoj *t* su žemaičiams būdingu garsu *č* randame Granausko mėgstamą ir ne kartą pavartotą žodį *koplyčėlė* ‘koplytėlė’².

1.8. Gali būti, kad rašte ir ne parodytas koks žemaičiams būdingas garsas skaitant girdimas (gal pašamonėje?) tik žemaitiškai. Pavyzdžiui, R. Granausko mėgstamas žodis *alksnynas* ir jo kitos formos *alksniai, alksniukai, juodalksniai* žemaičiams girdimi tik su kietai ištariamu priebalsiu *l*.

1.9. Randame žemaitiškai užrašytų ne tik pavienių garsų, bet ir ištisu frazių, pvz.: brongiausias broleli ‘brangusis broleli’, brongiąjį brolelį ‘brangujį brolelį’ GD 47, neožmiršk vuotega! ‘neužmiršk botago’ TG 39, vėsi – nomei! ‘visi namo’ TG 92, pėimenys – nomei! ‘piemenys – namo’ TG 93. O romano „Rūkas virš slėnių“ veikėjas Petrošius ištisu dialogą išrėžia visiškai žemaitiškai, nes, anot rašytojo, „kitaip juk jis nemokėjo“: „Vakale mona!.. Aš daug metų sunke dėrbau Amerikuo, spaudiau pininga pri pininga, tonke pats griauždamas vėn jouda plota. Negalieju turiete diel tuo ni patiuos, ni savo vakū. Jūs vėsė esat kaip je ir mona vaka, jums aš i pastatiau šiou muokykla. Jeigu pats būtiuo turiejės didiesni muoksla – aš i tuo pininga būtiuo daugiau uždėrbės, vo jūsu muokykla būtom daba poikesne. Nu šiuos dėinuos muokykities tuokiuo, kuoki yr. Netronkykėt soulu, nebraižykėt sėinu, nelaužykėt vuobilieliu, aš anas dėl jūsu patiū padėgiau. Nešuokiniekėt par tas ėgleles, kad nenulaužytomėt vėrsūnieliu, kitep anuos nebožaugš dėdėlės, neužstuos nu viejė... Muokykities, nu maža būkėt taupė, kad po savėi turietomėt kou i kėtėms palėktė...“ RS 16–17³.

² Viktorija Daujotytė šį žodį įvardija kaip būtinąją fonetinę žemaitybę (Daujotytė 2017: 13–14).

³ Granauskas šiame tekstelyje, kiek tuo metu leido spaustuvės galimybės, iš dalies laikosi A. Girdenio ir J. Pabrėžos sunormintos žemaičių rašybos (žr. Girdenis, Pabrėža 1998: 1–80).

2. MORFOLOGINĖS ŽEMAITYBĖS

Žemaitiškų morfologinių formų – atskirų kalbos dalių kai kurių linksnių, asmenų, kitų formų, darybos skirtybių – esama dažname R. Granausko kūrinyje. Apskritai morfologinės žemaitybės rašytojo yra mėgstamos ir vienas iš ryškesnių žemaičių kalbos atspindėjimo ženklų jo kūryboje.

2.1. Ryškaus autentiškumo ir spalvingumo suteikia gana gyva žemaitiška dviskaita. Ypač dažna įvardžių ir veiksmažodžių dviskaita. Vietoj įvardžių *mudu*, *mudvi* neretai randame senesnes formas *vedu*, *vedvi*, pvz.: **Vedu negaliav!** Kaip tik **išgeriav** – už karto durni **paliektav!**.. ‘Mudu negalime! Kaip tik išgeriame – iš karto kvaili paliekame!..’ TV 63; **Vedvi** ne ant tų popierių – **vedvi** ant savo smerčio **pasirašėv!**.. ‘Mudvi ne ant tų popierių – mudvi ant savo mirties pasirašėme!..’ I 138; Niekas **vedvėms** neginės! ‘Niekas mudviejų nesiginė’ GD 72; **Abudu žinov**, už ką **išgersiav!** ‘Abudu žinome, už ką išgersime’ ŠG 126.

Dviskaita būdinga įvairių veiksmažodžių laikų bei nuosakų formoms, pvz.: *einav* ‘einaime’, *galiv* ‘galime’, *augov* ‘augome’, *nematėv* ‘nematėme’, *pasimelsiav* ‘pasimelsime’, *išsiverksia* ‘išsiverksime’ *bepasimatysiv* ‘bepasimatysime’, *galvokiav* ‘galvokime’, *nebgerkiav* ‘nebegerkime’; **Išgerkiav**, **prisiminkia** savo meilę – ir lai velnias traukia viską. ‘Išgerkime, prisiminkime savo meilę – ir tegul velnias traukia viską’ RS 257.

Kiek rečiau, bet pavartojama ir daiktavardžių, būdvardžių, net dalyvių dviskaita, pvz.: pridėk man **du rubliu** RV 257; duonos **du kepalu** VR 257; jau **dvi žiemi** šalo VR 186; **du baltu bokštu** su perregimais kryžiais GD 35; per tuos dešimtį metų **jiedu** nebuvo nė vienai dienai **išiskyrusiu** I 72.

2.2. Dažnos žemaitiškos būtojo dažninio laiko formos, kai prie nieko nereiškančio pagalbinio veiksmažodžio *liuobėti* esamojo laiko pridedama bendratis arba būsimasis laikas, pvz.: *liuobu* nusukti ‘nusukdavau’, *liuobu* pagalvoti ‘pagalvodavau’, *liuobi* palikti ‘palikdavai’, *liuobi* apsvyturti ‘apsivyniodavai’, *liuob* pasakoti ‘pasakodavo’; Ar atsimeni, kaip **liuob gerti?** ‘At atsimeni, kaip gerdavoji?’ RV 213; *liuob* pasisakys ‘pasisakydavo’, *liuob* parodyti ‘parodydavo’, *liuob* tilps ‘tilpdavo’, *liuob* parveš ‘parvešdavo’; O paskui **liuob** per susirinkimus visus bepročiais **laikys!** ‘O paskui per susirinkimus visus bepročiais laikydavo!’ GD 56.

Žemaičiams būdinga tai, kad ilgesniame tekste būtąjį dažninį laiką, nebekartojant pagalbinio veiksmažodžio *liuob*, gali pakeisti vien būsimąjo laiko formas. Štai ištisa didžiulė tokio tipiško pavyzdžio pastraipa iš novelių apysakos „Bružas“: „**Ateis** Jonkus, nešinas buteliu, **ateis** Galdikas, nešinas dviem: Galdikas, kaip visuomet, **teturės** kišenėje vieną, o antrąjį **paslėps** ateidamas Bružo miežiuose, kad Bružienė nebartų, kam tiek daug atsinešė. Kai jau visi trys **bus išgėrę** po butelį, o Bružienė daugiau **nebeduos**, **išvadins** girtuokliais ir **lieps** skirstytis

pas žmonas, Galdikas **mirkfels**, ir **ims** grabinėtis kepurės. Visi trys **išvirs** į auštantį kiemą. Jonkus su Galdiku **eis** susikabinę pirma, Bružas, juos lydėdamas, – iš paskos, kol **prieis** tuos miežius. Keikdamasis Galdikas **braidys** visu pakraščiu, – Bružas su Jonkum – taip pat, nėmaž nepagalvodami, kaip rytoj rytą Bružienei **atrodys** tie trijų vyrų išbraidžioti ir išgriuvinėti miežiai.“ BV 17–18.

2.3. Mėgstamos yra liepiamosios nuosakos formos su žodeliu *lai*, pvz.: Eisiu, prašysios valdžios, *lai jema*, *lai veža* į kokius senelių namus ar kur. ‘Eisiu, prašysiuos valdžios, tegul ima, tegul veža į kokius senelių namus ar kur’ VR 238; **lai kinko** į rages arklį ‘tegul kinko į roges arklį’ TG 39; **Lai** sau **mano**, **lai** sau **laido** liežuvius. ‘Tegul sau mano, tegul sau laido liežuvius’ RS 125; **lai atsigaua** širdis už visus tris mėnesius ‘tegul atsigaua širdis už visus tris mėnesius’ VR 258. Daug kartų pasitaikantis yra pasakymas **lai būn** ‘tegul būna’.

2.4. Esama ir žemaičių vartojamų senesnių veiksmožodžio atematinių formų, pvz.: **miegta** per dienas ‘miega per dienas’ GD 55; **paliecta** ‘palieka’; o tuos pyragėlius gal **pasiliektam** rytui ‘o tuos pyragėlius gal pasiliecame rytui’ I 137.

2.5. Gana dažnos yra įvairios žemaitiškosios veiksmožodžių sangražinės formos. Vietoj bendraties sangražinės formos *-tis* vartojama forma su *-ties*, pvz.: melsties ‘melstis’, kinkyties ‘kinkytis’, prašyties ‘prašytis’, skirstyties ‘skirstytis’, rokuoties ‘kalbėtis’, reikės **numirties** kaip per karą ‘reikės numirti kaip per karą’ GD 49; esu nugalvojusi čia pat miestely **laidoties** ‘esu nugalvojusi čia pat miestelyje laidotis’ GD 49. Kitos sangražinės veiksmožodžių formos: pavalgykis ‘pavalgyk’, gulusys ‘atsigulusi’, **Parnešusys** tuojau pargrįžk! ‘Parnešusi tuojau pargrįžk!’ GD 71; nesulauksiuos ‘nesulauksiu’, [...] o kas mane atgal beparveš iš to Vilniaus, kai ten **numirsiuos?** ‘o kas mane atgal beparveš iš to Vilniaus, kai ten numirsiu?’ GD 49; Tai kuomet aš tavęs **sulauksiuos?** ‘Tai kada aš tavęs sulauksiu?’ VR 257; [...] bet jūs, ubagai, su mano Juodžiu **nevažiositės**. ‘bet jūs, ubagai, su mano Juodžiu nevažinėsite’ RB 52; **Parėjovos** su Kaziūne namie [...]. ‘Parėjome su Kaziūne namo’ GD 77.

2.6. Esama įvairių žemaitiško veiksmožodžio *bengti* ‘baigti’ formų, pvz.: *ben-gia* ‘baigia’, *ben-gsi* ‘baigsi’, *pabengsi* ‘pabaigsi’, *pabengęs* ‘pabaigęs’, *pabengsiav* ‘pabaigsime’, *pabenkim* ‘pabaikime’, Amžių **bengu** ‘baigiu’ nugalventi, o negirdėjau, kad žmogus gulėdamas galėtų ką norintais dirbti!.. TV 149.

2.7. Vietoj įvardžių *jis*, *ji* itin dažnai vartojami *ans*, *uns*, *ana*. Beje, toks kamienas gali būti išlaikytas visų linksnių formose, pvz.: *ans* ‘jis’, *ano* ‘jo’, *anam* ‘jam’, *ana* ‘ji’, *anos* ‘jos’, *anai* ‘jai’, *aną* ‘jį, ją’, *anie* ‘jie’, *anų* ‘jų’, *aniems* ‘jiems’.

2.8. Rodomieji įvardžiai *tas*, *ta* žemaičių kalboje dažnai atlieka žymimojo artikelio funkcijas ir laikytini artroidais⁴. Tai suteikia sakiniui savito gyvumo, papildomos ekspresijos. Tokių sakinių yra gausu R. Granausko kūriniuose, pvz.:

⁴ Apie tai žr. Rosinas 2009: 84–93; Vaskelienė 2016: 210.

Ir **tas** daržas, ir **tos** bulvės turėjo mus visus tris išlaikyti gyvus ateinančią žiemą. RB 29; Durniau!.. – subliuvo **tas** ilgasis, **tas** Vaclovas. BV 105; **Tas** plazdėjimas, **tas** gerumas ir **tas**, ko niekam neapsakysi. BV 112; Draugas leitenante, nutvėrėm **tą** Beržonskių ryšininkę. ŠG 18; Daugybę kartų esu tave sapnavusi **tame** Sibire. GD 49; Net matematiškai galvojant, jiedu niekaip negalėjo susitikti **tame** Vilniuje. ŠG 94; Nebesikratysiu aš ant **to** tavo dviračio pakalnėj per duobes! RS 103; Mildai!.. Ar tu ravėsi **tas** bulves, ar įsisprendusi stovėsi lig pat vakaro? RS 107; Ne vieną kartą norėjo nufotografuoti **tą** rūką virš slėnių. RS 198.

2.9. Gana dažnas žemaičiams būdingas įvardžių *katras*, *katra* (vietoj bendrinės kalbos *kuris*, *kuri*) vartojimas, pvz.: **Katras** norit sėdėti prie lango? RB 32; Du berniūkščiai tapė **katras** į save seną tėvo naginę. GD 39; Dabar **katra** tik jaunesnė, **katra** tik dailesnė – visos anam mikalinos. ŠG 82; O prie **katro** galo kabinsit? BV 15; Miestelio vargonininkas pabandė, paaiškino, į **katrą** galą pūsti. RB 75; Na, pasirink, **katroje** norėsi gulėti! GD 93; Pati ta, **katroje** gili jausmai ir tegali pasislėpti. RS 94; Vienas Gedrimas išblaivējo ir sukinėjos į visas puses, norėdamas įsitęmyti, **katrie** čia dabar gieda?.. GD 76.

2.10. Vietoj įvardžio *kur*, dažniausiai klausiamuosiuose sakiniuose, randamas įvardis *kame*, pvz.: **Kame** brolis yr? GD 211; **Kame** reikėjo taip nušalti? RB 79; O **kame** dabar tas anos vaikas? RS 223; Tai **kame** taip ilgai buvai? VR 74; O **kame** tu gauni? VR 236; **Kame** anie tau taip ir nusitepa? ŠG 54; Štai **kame** tu betupįs. TV 177; **Kažkame** stribokai šaudo. ŠG 80.

2.11. Įvardis *kada* kartais pakeičiamas įvardžiu *kuomet*, pvz.: O **kuomet** nebuvo? TG 100; Mamyte, o **kuomet** aš galėsiu Mildai pasirodyti? RS 45; Ženteli, ženteli, o **kuomet** dar beateisi prie kokio darbelio? RS 100; Tai **kuomet** aš tavęs sulauksiuos? RV 257.

2.12. Mėgstamos įvardžių ir būdvardžių įvardžiuotinės formos, pvz.: **Retasis** vyras teištveria taip kasti. I 89; Kad aš nesuprasiu – **kitasis** nė tiek. GD 54; Tiktai **kitieji** visai išvelnėjo. GD 61; Tarp rusų yra žmonių už kitus **mūsuosius** šimtą kartą geresnių. GD 54; Ji viena **jūšąsias** dvi atstoja. BV 72; Juk už **savąjį** bėgau, ne už **tavąjį**. GD 69; Parnešiu iš miško maišą **medinųjų** (t. y. obuolių). VR 192.

2.13. Žemaičių kalboje gerokai apnykusi yra daiktavardžių IV-oji ir V-oji linksniuotės, kurių dauguma linksnių perėję į I-ąją ir III-iają linksniuotes. Štai R. Granausko pavartotos formos: Visi trys Beržonskių **sūnai** ‘sūnūs’ tebebuvo nevedę. ŠG 8; su abiem sūnais ‘su abiem sūnumis’, su sūnu ‘su sūnumi’, su medu ‘su medumi’, Dideliai skūstis negaliu, bet nēr nē manasis **medais** ‘medumis’ teptas. VR 238; Gyventi kaip su **žmogu** ‘žmogumi’ norėjau! VR 213; **Pietai** ‘pietūs’ jau ant stalo! TV 68; šunies ‘šuns’, akmenio ‘akmens’, seseries ‘sesers’.

Vietoj bendrinės kalbos žodžio *žmogus* daugiskaitinės formos *žmonės* turiama forma *žmonys*, pvz.: Ar esi girdėjęs, kaip **žmonys** sako? I 120; Man nedaug

tereikia ir vaikelius šiaip ne taip išmaitinu, **žmonys** duoda. ŠG 52; Nu, **žmonys**! Nė daiktų neleido pasidėti! ŠG 89.

2.14. Būdvardžių II-osios linksniuotės perėjimą į I-ąją rodo tokie R. Granausko pavyzdžiai: **smulki** debesys ‘smulkūs debesys’ TV 89; **gili** jausmai ‘gilūs jausmai’ RS 94; ar dideliai **saldi** yr? ‘ar labai saldūs yra?’ I 137; jauni, **smarki** vyrai ‘jauni, smarkūs vyrai’ ŠG 10; nu **baisio** persigėrimo ‘nuo baisaus persigėrimo’ RS 233; **švario** vandens ‘švaraus vandens’ ŠD 175.

2.15. Būdvardžių bevardė giminė kartais keičiama prieveiksmiais, pvz.: Ar **sunkiai** yr mirti? ‘Ar sunku mirti?’ RS 195; Bet ar tau **sunkiai** yr pasakyti... ‘Bet ar tau sunku pasakyti...’ ŠG 34; Lai vels atima, kaip yr **bjauriai**! ‘Tegul velnias atima, kaip yra bjauru!’ ŠG 131; Ar labai **baisiai** buvo? ‘Ar labai baisu buvo?’ RS 48.

2.16. Kai kurie žemaičių prieveiksmiai, skirtingai nuo bendrinės kalbos, turi formantus *-uo*, *-ie*, pvz.: viduo ‘viduje’, tolie ‘toli’, Išsigandai **tamsie** ‘tamsumoje’ eiti per mišką ir pagrižai atgal. ŠG 15; [...] vakar mums ta elektra tik plykst, plykst du kartu! – ir palikom **tamsie** ‘tamsumoje’... RS 93–94; Pats dėl **savie** ‘sau’ spragčioja pasiėmęs. RS 203; Visos papratusios po **savie** ‘sau, dėl savęs’ gyventi. ŠG 129; Eik, Šimkau, **numie** ‘namo’. ŠG 132; Tiktai mauk **namie** ‘namo’! RS 251.

2.17. Iš žodžių darybos minėtina žemaičiams būdinga ir R. Granausko kūryboje sutinkama priesaga *-alis*, *-alė*, pvz.: krėslalis, mamalė, būdalė; Ateik čia, vakali! RS 23. Su šia priesaga randame tokius vietovardžius: Montekalės apluoška, Dvaralis (kaimas), Upalis (upė). Priesaga *-alė* yra tipiška žemaičių mergautinėms pavardėms, pvz.: Šopalė ‘Šopaitė’, Bertašalė ‘Bertašiūtė’.

2.18. Būdinga ir mėgstama yra veiksmo reikšmės priesaga *-sen-*, pvz.: Ir pats laukiau, kada kambaryje pasigirs **bliausena** ‘verksmas’. TG 26; [...] **meluosena** tai Birutei per akis! VR 249; Kai ateis tau **sprogsena**, šunies balsu manęs šauksies! RS 251.

2.19. Randame R. Granausko kūryboje ir žemaičių vartojamas priešdėlinės dalelytės *pa*, *pra*, *par*, *iš*, *už* vietoj priešdėlėto veiksmažodžio arba prielinksnius *iš*, *pas*, *su*, atsakant į klausimą ir pakartojant tą dalelytę ar prielinksni tam tikram veiksmui sustiprinti, pvz.: Ar pasiėmei pasą? – **Pa**. I 39; Ar jau pažįsti laikrodį? – **Pa**. I 153; Ar pavalgei? – **Pa**. RS 151; Ar langas praviras? – **Pra**. DV 170; Parnešei? – **Par**. ŠG 120; Išėjo? – **Iš**. BV 77; Ar jau užgijo ta uodega? – Jau **už**. I 153; Ar iš milicijos būsit? – **Iš**. TV 105; Ar pas Plesnį esi? – **Pas**. ŠG 75; Juk tavo tėvas, kol buvo gyvas, dirbo su arkliais? – **Su**. RS 151.

3. SINTAKSINĖS ŽEMAITYBĖS

Būtina pastebėti, kad apskritai tarmių sintaksė yra menkiausiai ištirta sritis. Gal dėl to, kad į tą sintaksę įlįsti ir ją konkrečiau apčiuopti yra žymiai sunkiau negu į fonetiką, morfologiją ar leksiką. Tačiau ne vienas yra pastebėjęs, kad R. Granausko sakinytis yra kažkoks kitoks, kažkuo išskirtinis ir ypatingas, toks kirste įkirstas, su savotiška žemaitiška jėga ir nepajudinamas kaip tas žemaitiškas kūlis (t. y. akmuo). Pats R. Granauskas taip pat yra rašęs: „Gramatikos rašo, kad lietuvių kalboje žodžių tvarka sakinyje esanti laisva. Geram prozininkui – nelaisva [...], o kam laisva – tas gal nėra geras prozininkas“ (žr. Granauskas 2014: 126). Anot V. Daujotytės, „ir Granauskui lietuvių kalbos sintaksė nelaisva, jam reikia sukurti sakinį, kurio nepajudinamoje tvarkoje jau skleistųsi tai, ką galima būtų sieti ir su lietuvišku galvojimu“ (Daujotytė 2017: 157).

Pokalbyje su Romualdu Granausku į Dainoros Žiliūtės klausimą „Kaip vyksta žodžių atranka, ar žodis pats ateina? – rašytojas žemaitiškai atsako taip: „Mona galvuo juoki atronka nevikst. Aš nespieju rašitė. Nebaigo vėina sakini, jau pėnkė trėnas. Ne žuodis [atėn], sakinė, sakinė, pastraipas... Nespieju užrašinietė. Dā pėrms sakiniš neparasitš, vuo iš pėnkta sakinė kažkas šmiektštelie“ (Žiliūtė 2011: 13).

3.1. R. Granausko sakinyje gyvai vartojamu tarpiniu veiksmažodžio veikslu, kuris sudaromas dažniausiai prie veiksmažodžio pridėdant nublukusios reikšmės prieveiksnius, pastiprinamuosius žodelius *žemėn, šalin, lauk*, konkrečiau nusakoma veiksmo situacija, laikas, pvz.: **Nukrisi žemėn** kaip krupis, paskui atsakyk už tave. RB 23; Sena besu, serganti, **eina** nuo manęs **šalin** ir mano gyvenimas, ir mano sveikata. GD 47; Tėvas po kelių dienų **pavarė šalin** tokį kasėją. GD 58; Rudenį, nuo kurių žmonių **ėmė šalin**, ėmė ir pašarą. GD 60; Apvilktas antrą kartą tais jau atlenktais drabužiais, aš kažkodėl nevaikščiojau grožėdamasis savim kaip kalakutas, o tuojau ėmiau **vilktis šalin**. RB 30; [...] buvau jau **betraukias lauk** iš kišenės [...]. TV 78.

3.2. Skiriasi nuo bendrinės kalbos ir kai kurių prielinksnių vartojimas. Prielinksniai *už, lig* pavartoti su naudininku (pvz.: **Už upei** gyvena. ŠG 66; Šiandien bėgo per kaimą **lig pusei** plikas ir su šalmu ant galvos. TG 90), prielinksnis *ant* – su įnagininku, pvz.: Juk **ant grindimis** girtas begulėjo, į lovą negalėjau bejsileisti. VR 215.

Prielinksnis *pas* neįprastai pavartojamas su galininku, pvz.: Paskui Juzis, nusivilkęs marškinius, ilgai prausėsi **pas šulinį**. BV 20; Jurgutienės mėšlinė šakė taip pat stovėjo atremta **pas duris**. I 123; Bet vakare, temstant, ilgai sėdėjo vienas ant to akmens **pas vartus**. BV 84; Tyloje ji nedrąsiai trypčiojo **pas duris**. RS 125.

Vietoj prielinksnio *apie* randamas prielinksnis *aplink*, pvz.: Taip nieko ir nebžinau **aplink** tėvą. RS 206; Juk aš nieko nežinau! Nei **aplink** Pauliną, nei **aplink** Beržonskius!.. ŠG 91. Tu taip **aplink** Staliną?! GD 59.

3.3. Mėgstama sakinių sukonkretinti tarinio jungtimi, kuri retai praleidžiama ir dažniausiai būna sakinio gale, pvz.: Gal ana durniausia moteriška **yra**? GD 54; Aš jau nežinau, ar toks darbas per sunkus **yra**? VR 240; Išvirk užkandai šutynės su dešra, dar du rauginti agurkai **yr**... RS 257; Kame ta mano kaltė **yr**? GD 65; Uns negeriaš **yr**!.. TG 80.

3.4. Labai charakteringas R. Granausko tekstuose pavardės išryškinimas. Apskritai Žemaitijoje labai įprasta vadinti pavardėmis net labai artimus žmones, dažnai už šeimos ribų ar toje pačioje šeimoje pavardėmis į vienas kitą kreipiasi ar apibūdina net vyras ir žmona, pvz.: **Atkočiūnai, Gadeiki, Derkinti!** DV 76, 81; Tylėk, **Kontrimienėle**, tylėk!.. GD 71; Ateik čia, **Kairienėle!**.. VR 233; Klausykis, **Bružai!**.. BV 47.

R. Granauskas savo kūriniuose kartais pats lyg ir paaiškina tokį pavardės išskirtinumą. Romane „Rūkas virš slėnių“ rašoma: – Vadinsiu tave savo **Vyniautu!** Jis buvo girdėjęs, kaip kaimo moterys, ko nors atėjusios pas motiną, sako apie savo vyrus: „Mano **Rimkus** vakar vėl parėjo nosarais“, arba: „Mano **Zabitis** išvažiavo į Klaipėdą elektrai lempelių pirkti“ (žr. RS 93). Apsakyme „Su peteliške ant lūpų“ tas pavardės išskyrimas paaiškinamas paties personažo lūpomis: „– Viskas, **Vaitkau**, – pasakė jis [...]. Jis visuomet kreipdavosi į save „Vaitkau“, nes jam atrodė, kad toks kreipinys autoironiškas, o autoironija, jo manymu, yra pats geriausias dalykas sunkiais gyvenimo atvejais“ (žr. GD 78).

Tą pavardės išryškinimą, išskyrimą rodo ir tai, kad beveik visada sakiniuose pirma eina pavardė ir tik po jos – vardas, pvz.: Beniušis Kazimieras, Vulužis Untons, Eidiejaus Petris, Kazlauskis Jons, Stonkaus Debora, Arlauskio Kazė, su Valantiejaus Stasiu, Bertašalė Nastė, Šopalė Anicė, Anužienės Teresė⁵.

Pažymėtinos ir žemaitiškos pavardės su galūne *-is* (ne su *-as* kaip įprasta bendrinėje kalboje), pvz.: Granauskis, Gontauskis, Arlauskis, Beržinskis, Brazauskis, Pargaliauskis, Prialgauskis, Lekerauskis, Laureckis, Rušinskis.

3.5. Žemaitiškos ir kai kurių vardų formos, pvz.: Kazė ‘Kazimieras’, Stapė ‘Steponas’, Jozė, Juzis, Jūzups, ‘Juozas, Juozapas’, Bronis ‘Bronius’, Kastis ‘Kostas, Konstantinas’, Vacis ‘Vaclovas’, Palis ‘Apolinaras’, Ontė ‘Antanas’, Antosė ‘Antanina’, Alpionas ‘Alfonsas’, Jenė ‘Janina’, Jedzė ‘Jadvyga’, Jogana ‘Joana’, Pilimana ‘Filomena’, Mikalina ‘Michalina’, Verė ‘Veronika’, Eldionė ‘Aldona’, Kaziūnė ‘Kazimiera’, Stapūnė ‘Stefanija’.

⁵ Europoje tokia tvarka (vardas po pavardės) būdinga vengrų kalbai (apie tai dar žr. Girdenienė 1977: 80–83).

3.6. R. Granausko sakinių ypatingai pagyvina, pastiprina gausiai vartojamos atliktinių laikų dalyvinės formos, pvz.: Šimkus **besąs užmigęs**. ŠG 131; Jonas jau **besąs užšokęs** ant kėdės, dabar taisėsi šokti aukščiau. I 136; Gurauskiui gi bus dar blogiau: jis jau seniai **bus numiręs**. GD 37; Ten ji jau seniai **būtų besanti numirusi**. VR 191; Neparsivedė kitos, nors ne viena dar **būtų leidusis parvedama**. I 92; Kai šiek tiek atsitokėjau – vis dėlto **besąs** kažkaip **nušliaužęs**. TG 13; Vis tiek **besąs užsnūdęs**. I 81; Ryto metą Liaugaudas **besąs miręs**. ŠG 80; Kentėdama dėl savo vienatvės ji **buvo galvojusi** parsinešti iš gyvenvietės kačiuką. VR 186; Juk vis tiek **užėisi atėjusi!** VR 210; Užeinu į paštą – anūkiene **besanti paėmusi**. VR 236; No, Kale Ole, a da **nenusprogusi tebesanti?!** TV 179.

3.7. Visą sakinį ar frazę gali atstoti trumputė dalelytė *te*, kur Žemaitijoje sakoma ką nors duodant ir reiškia „imk, paimk“, pvz.: **Te!** Vandenį išpilk palei daržą, o tą padžiauk ant vielos. I 97; **Te**, nuo užkandos atliko. ŠG 29; **Te**, užruk, Kazimierai. VR 82; **Te** veidrodėlį, pati pasiveizėk. ŠG 59; Išgerk, **te**, išgerk, gal tiek nebkūkčiosi? RS 256.

3.8. Didžiulė gausa R. Granausko sakiniuose gražių gražiausių metaforų, frazeologizmų, palyginimų, žemaitiškai tiesių, kietų, riebių, vaizdingų, šmaikščių, retų posakių. Visa tai sakinių ir visą tekstą daro itin autentišką, išsiskiriantį, ekspresyvų, gyvą ir patrauklų. Štai pluoštelis tokių sakinių: Su vargu kėlėm, su vargu gulėm, ant to vargo ir gulėjom. GD 51; Juk ir tu nebjauniklis besi, pernai gruodyje septintą malkele praėmei. GD 52; Už lango murkšlojasi nei šiočia, nei tokia diena. I 15; Senoji pamažu nukrūpštino per gyvenvietę... VR 217; Gyvenau, vargau, bėgau klupiniais į darbą, klupiniais iš darbo, nebuvo laiko galvoti, gyventi reikėjo, o dabar naktimis nuo pat mažumėlės visą save pergalvojau. GD 50; Dėl to ir negali prisilaužti širdies važiuoti, nenori vėl iš naujo skriaudos kelius pereiti. GD 55; Dar eisena kitokesnė: vaikšto kiek įtūpęs į kelius. I 26; Kad velns parovė pypką, lai raun ir taboką. I 120; [...] esu mažas ir susitraukęs kaip džiovintas krupis, per dvejus metus nepaaugęs dorai nė per pirštą [...] RB 35; Ajėzau!.. Kad jau esu visai į šaltą kaulą pavirtusi! I 124; Jėzusmarija!.. Septynis poterus kaip į subinę sukišau! I 85; Ji, tokį pėgžlą, Pilimana galėjo tiesiog nudurti papais. ŠG 27; Stokis!.. Ar sėdėsi čia kaip pašiktas?.. RB 32; Veislinga boba bus. Kad tave velniai!.. Jau dabar šakumas sijoną graibsto!.. TG 96; Atsinešk kelnes!.. Nestovėk čia, pipelį atkišęs! BV 31; Aš fermoį (pieną) galiu gerti lig apsimyžant. BV 65; Kumelės šūdą tu išmanai. BV 20; Ubage tu velnių! Svetimą gerdams, dar kitam akis badys!.. BV 52.

4. LEKSINĖS ŽEMAITYBĖS

Ryšų, savitą, išskirtinį Žemaitijos krašto koloritą atspindi tipiškai, iš esmės tik tam kraštui būdingi žodžiai. Kaip taikliai yra pastebėjęs A. Sabaliauskas, leksika yra „tikras kalbos vartojimo išorinio ir vidinio pasaulio veidrodis“ (Sabaliauskas 1966:114). Štai R. Granausko pavartotų žemaitiškų žodžių pavyzdžiai, suskirstyti į kelias temas grupes.

4.1. Žmogus, žmogaus kūno dalys: kramė ‘galva’, šakumas ‘tarpkojis’, uostai ‘ūsai’, uosteliai ‘ūseliai’.

Vedęs šeimos vyras Žemaitijoje neretai pavadinamas žodžiu *žmogus*, pvz.: Ji pasižiūrėjo savo **žmogui** į veidą. BV 24; Ateinančią žiemą bus lygiai trisdešimt metų, kai jos **žmogus** guli po žeme. VR 191; Mano **žmogus** niekuomet taip nepadarys, ar jūs nežinot?! VR 194; Tą rudenį jos žmogus pradėjo smarkiai gerti. VR 202.

Ištekėjusi šeimos moteris pavadinama žodžiais *pati*, *boba*, pvz.: **Pati** puolė artytyn, anai netyčiomis blauzdą peršovė. GD 58; Tuomet einam pas manė! Prakeps **pati** kokios kiaušynės... TV 87; Ale **bobos** nėra, ligoninėj guli. VR 43; Man paskui **boba** kiaušius nuraus! RS 185; [...] **boba** ligoninėj, kaip be pamelš karvę, kaip apeis kitus gyvulius? DV 208.

Vietoj žodžio moteris itin dažna žemaitiškoji forma *moteriška*, *motriška*, pvz.: Kitaip nėra – turi **moterišką** paėmęs, tiktai nenori rašyti. GD 53; Gal ana doriausia **moteriška** yra? GD 54; Matau vyrus, **motriškas**, vaikus, ryšulius, maišus, o nei savęs, nei Elzės nė vienuose ratuose nėra. GD 51; Kiek tiktai buvom susirinkę **motriškų**, visos, be Urkauskienės, giedojom, – kol gyva, neišgirsiu daugiau tokio giedojimo! GD 76; Ar aš nematau, kokia ta miestelio **motriškų** laimė? I 25.

Sutinkama net įvardžiutinė forma *motriškosios*, pvz.: **Motriškosios** išsiskirstė, o Kazė įvedė į kūtę, jau pagirdytą mūsų Raudį. ŠD 176–177; **Motriškosios!**.. Greičiau neškit didesnį lininį škurį!.. ŠD 168.

Randame ir daugelio jau pamirštą žodį *senolis*, kuris Žemaitijoje reiškia ‘senelio tėvas’, pvz.: **Senolis**, – pakartoja Daukintis. Argi jau nebežino, kas yra **senolis**? – Senelio tėvas. DV 203.

R. Granausko žodis *vaikis* reiškia ‘vaikinas, samdins’, o *merga* – ‘mergina, samdinė’, pvz.: Viešpatie, kai aš pagalvoju – juk ir Broniui jau trisdešimt metų suėjo, jau ir tas jaunas **vaikis** bėra. GD 53; Jauna **merga** sėdėjo ant kartelės, rankoje laikė kažką nedidelį, suvyniotą į laikraštį. VR 217; Jau tą pačią savaitę ją pasamdė už **mergą** pas Martinkus. ŠG 24.

4.2. Maistas, valgiai: košena ‘šaltiena’, putra ‘sriuba’, kankolienė ‘pieniška sriuba su kukuliukais’, miltynė, lapynė, bulvynė, rugštytnė, cibulynė ‘skystas valgis iš paskrudintų silkių galvų ir svogūnų’, šutynė ‘šutintos pjaustytos bulvės’,

kiaušynė ‘kiaušinienė’, pusmarškonė košė, pusinė košė ‘tarkuotų bulvių su miltais arba kruopomis košė’, makalas ‘padažas’, papentis ‘duonos kepalas galiukas, kriaukšlys’, krekena ‘apsiveršiuosios ar tuoj apsiveršiuosiančios karvės pienas’.

4.3. Daiktai, reiškiniai, aplinka: tekinis ‘ratas’ (itin dažnas Granausko žodis)⁶, atvarslai ‘vadžios’, brizgilas ‘apynasris’, kupstis ‘sukrauta džiovinto šieno krūva’, krežis ‘krepšys’, nertinis ‘megztinis’, skreitas ‘prijuoštės, sijono priešakinė dalis, suimta kam įdėti, sterblė’, kritė ‘kelnių sėdimoji dalis’ (... ilgiausia smilga su žalsvai sidabrine galvute buvo prilipusi prie kelnių **kritės**. BV 6), ‘užpakalis’ (Atsikėlė sumišęs, daužė plaštaką per **krite**, valydamas šapus. BV 46), gembė ‘kablų sienoje’, troba ‘gyvenamasis namas’, geroji troba ‘didysis kambarys’, alkierius ‘kambarys paprastai skirtas svečiams’, kūtė ‘tvartas’, mūrelis ‘krosnis’, užduralis ‘kiemas prastoje namo pusėje’, blezdinga ‘kregždė’, blezdinginė ‘gyvenvietė’ (Tai kam sukeldavo į tokias **blezdingines**, ar kad dar neramiau visiems tenai būtų?... VR 197), notrinė ‘dilgelė’, budynė ‘budėjimas prie numirėlio’, kriukis ‘ramentas’, spagas ‘lašas’ (... jau trys dienos kiaulės nėra gavusios nė **spago**. RB 40), niki ‘užgaida’ (Vėl jam **nikis** į subinę įlindo. TG 64).

4.4. Žodžiai įvairioms veiksmo sąvokoms ir ypatybėms reikšti: kriušti ‘grūsti’, vaksyti ‘barti’, kušinti ‘liesti, judinti’ (Ir **nekušink** nė vieno kero. ŠG 29), kušėti ‘krutėti, judėti, knibždėti’ (Visas krantas **kušėjo** nuo vaikų. RS 214), gentintis ‘giminiuotis’ (Dabar su Antosės motina jai **gentintis** priklauso, bet senoji jokių **gentysčių** nepalaiko. VR 221), lygmalas ‘pilnas’ (Šeimininkas, nešinas **lygmalu** kibiru, pareina. VR 9), slinkas ‘tingus’, nepaslinkti ‘tingėti’ (... dabar jau **nebepaslenku** aniems tus kailius lupti. RB 27), bukštu ‘baugu’, veikiai ‘greitai’, tankiai ‘dažnai’, mitriai ‘greitai’, dideliai ‘labai’ (**Dideliai** juodi debesys... GD 64), apent ‘vėl’ (Atkrisi **apent!** ŠG 66), musintais ‘turbūt’, rasintais ‘galbūt’, norintais ‘nors’, nebentais ‘nebent’, šalip ‘šalia’, led ‘vos’ (O sunkus yr palikęs, **led** atkeliamas. I 123).

Vienas dažniausių žemaitiškų R. Granausko žodžių veiksmo sąvokai reikšti yra *veizėti* ‘žiūrėti’. Dažname kūrinyje randame pačių įvairiausių to žodžio formų: veiziu, veizi, veiz, veizėjo, pasiveizėjo, veizas, veizėdamas, veizint, veizės, veizėkit, paveizėk, prisiveizėt.

4.5. Yra žodžių, kurie pažįstami ne tik žemaičiams, tačiau turi skirtingą reikšmę. Žemaičiams žodis *Kálnai* reiškia ‘maldos su giesmėmis’, pvz.: Jo ilgos ramos, rusvi plaukai, o pats jis „pravadininkas“ – per budynę giedodavo **Kalnus**. TG 27–28; O apie ilgąjį buvo susėdę šaukliškiai ir taisėsi giedoti **Kalnus**. TG 41.

Žemaitiškai pasakymai *išgersim po burną, išmesim po burnelę* reiškia išgersime po taurelę, stikliuką, pvz.: Gal susimylės kas **burnelę**, gal kaip kokį nevėkšlą

⁶ Apie šį žodį dar žr. (Daujotytė 2000: 83).

pavarys!.. BV 47; **Burną geriant**, kažkas papasakojo, kad vienam irgi taip buvo. VR 42; Šiomet jau ir tu galėsi **burnelę** išmesti. BV 21.

Dalies žodžių skirtingą reikšmę yra linkęs paaiškinti pats rašytojas. Dažnai sutinkamas žodis *gyvenimas* ‘ūkis, sodyba’, pvz.: Visų kitų žmonių **gyvenimai** dingio nuo žemės paviršiaus. VR 204; Trobų nebėra, **gyvenimų** nebėra, medžių, takų, šulinių nebėra, o prakaitas tebėra, žemėn jis dabar susigėręs [...]. VR 209; Juzis sėdėjo ir žvalgėsi: į Jonkaus, į Galdiko **gyvenimų** medžius, kylančius aukštai virš tos miglos [...]. BV 84; Sutkaus troba... Rimkaus **gyvenimas**... Pociaus **gyvenimas**... Tas besikartojantis žodis „gyvenimas“, „gyvenimas“, kuriuo žemaičiai vadina žmogaus sodybą⁷. VR 283.

R. Granauskas paaiškina ir žodžio *sėti* žemaitišką reikšmę: Kai reikės **sėti** bulves (žemaičiai bulves sėja, o ne sodina) – pasiusk, negali iš kolchozo gauti arklio!.. TV 88.

4.6. Kartais sakiniui pagyvinti žodžiai parenkami pagal gretimų žodžių sąsąskambį, pvz.: Melioracijos, **drenažai, subinažai**... GD 27; Rodos, kažkas **važiuoja?**.. – **Šikuoja**... – atsakė žmona ir atstūmė šalin lėkštę. BV 7; Baltiejus pasakė, kad ne apie caro laikus reikia galvoti, o ką **sėsim** ir **ėsim!** GD 57–58; Tris dienas **sėdėsiu** ir tris dienas **ėsiu!** I 131.

4.7. Yra ir visiškai netikėtų, gal ir paties rašytojo sukurtų, žemaitiųjų naujadarų, pvz.: Lėkštės, stiklainiai, šaukštai, skardinės dėžutės su kruopomis, žodžiu niekai. Po dešine nuo durų – dar **niekiau**... TV 107; [...] tik žvyrkelis kerta jį ne per patį vidurį, o kiek **šoniau**. ŠG 5; Į parduotuvės aikštelę tuoj atburbė ir Kysla Masla ant savo geltonojo **šakūmtraukio** ‘mopedo’. BV 79; Atsisėdo ant žemės, **atsikolė** ‘atsirėmė’ nugara į kamieną. ŠG 89; Matai, tu nežinai, kas tas yra **ilgybėmis** su žmogu nepasirokuoti. VR 237; **Ilgybėmis** į krautuvę kojos neatkeli! VR 236; Rupūžės velnių, kuomet jūs išvažiuosit į Rygą, tokie besmukčiai ‘besočiai’? TG 28. Esė „Žodžio paglostymas“ R. Granauskas prisipažįsta pats sugalvojęs žodį „liežuvmalis“, kuriuo būtų galima apibūdinti ne vieną tuščiai ir kvailai kalbantį valdininką ar politiką (Granauskas 2014: 168).

4.8. Pažymėtina, kad visose tarmėse dalį kalbos sudaro skoliniai, t. y. žodžiai, kurie šiandien lietuvių bendrinėje kalboje yra traktuojami, vertinami kaip nevertotinos svetimybės. Ir nelengva būtų įsivaizduoti situaciją, kai staiga jas visas panaikintume ir išmestume iš įvairiausių tarminių buitinių pasakojimų, prisiminimų. Saikingai tų svetimybės nevengia ir R. Granauskas, aiškiai turėdamas vieną tikslą – kuo autentiškiau ir gyvybingiau perteikti aprašomąją aplinką, charakterizuoti personažus. Ryškią daugumą tokių skolinių sudaro žodžiai, įvairiu metu atėję iš slavų kalbų, pvz.: budinkas ‘pastatas’, grabas ‘karstas’, pečius ‘krosnis’, liktarna ‘žibintas’, dūšia ‘siela’, smertis ‘mirtis’, veselė ‘vestuvės’,

⁷ Apie šį žodį dar žr. Sprindytė 2000: 35.

gaspadorius 'šeimininkas', susiedas 'kaimynas', kūmai 'krikštatėviai', baba, babūnė 'močiutė', ciocė 'teta', durnius, durnė 'kvailas, kvailė', kavoti 'slėpti, prižiūrėti vaikus', rokuoties 'kalbėtis, šnekėtis', vaksyti 'barti'.

Kur kas mažiau esama germanizmų, pvz.: rinkis 'lankas', į rinkį 'ratu, aplink', šnapsė 'degtinė', švakas 'menkas, silpnas', biški, biškilėlį 'truputį, truputėlį'.

4.9. Daug šilto autentiško gyvumo R. Granausko tekstui suteikia vietovardžiai. Ypač išskirtinai ir su meile aprašomi gimtųjų ir nemažai laiko rašytojo gyventų Mosėdžio apylinkių vietų vardai: upės ir upeliai Aiškūnas, Bartuva, Erla, Salantas, Notė, Šata, Nerpuolė; Šauklių, Šaučių, Nevočių, Krakų, Sodos, Šatraminių, Tėvelių kaimai, Lekstučio, Valančiaus, Gaubų kalnai, Tarpaliai (senos žvyrijos), Mosteikinė, Juodeikinė, Anužinė (maudyklos), Montekalės apluoka, Šauklinės miškas, Naujokų gamykla, Davatkų, Kapų, Šačių gatvės, Kataržio namas, Skruibio troba, Andriekienės ūkis, sribokynas ir kt. Anot E. Bukelienės, gimtųjų vietų pavadinimai, kuršiški ir žemaitiški vietovardžiai autoriui skamba lyg gražiausia muzika, kaip geros poezijos posmas (Bukelienė, Juknaitė 2004: 96).

5. VIETOJ IŠVADŲ

Daugybė pateiktųjų Romualdo Granausko kūrybos fonetikos, morfologijos, sintaksės, leksikos žemaitiškųjų iš dalies atsako į straipsnio pradžioje keltą klausimą, kur yra ta tikroji granauskiškoji žemaičių kalbos dvasia. Tačiau dar aiškiau į tą klausimą atsako pats rašytojas, ne kartą kalbėjęs, rašęs apie savo gimtąją šiaurės žemaičių tarmę, jo gimtosios kalbos išskirtinę vietą ir ypatingą reikšmę gyvenime ir kūryboje. Štai kaip įtaigiai, pakylėtai ir šiltai apie tai rašoma esė „Žodžio paglostymas“: „Mes kalbėjom, klegėjom ir šnibždėjomės tarmiškai. Mokykloje tik tarmės nereikėjo mokytis, ji visuomet buvo su mumis lyg kokia kūno dalis: lūpos, burna, liežuvis... Ja kalbėdami niekuomet neužsikirsdavom ir neraukydavom kaktų, ieškodami tinkamesnio žodžio. Kiekvienas žodis tą patį mirksnį atsirasdavo ant liežuvio galo, kai tiktai jo prireikdavo. Tarmė – lyg apatiniai marškiniai, priglundę prie kūno, mes jų net nejaučiam. O bendrinė kalba – visai kas kita. Tai jau kelnės ir švarkas, kuriais būtina apsivilkti, kai eisi atsakinėti.“

Niekas mums nedraudė kalbėtis tarmiškai, tai buvo taip natūralu ir suprantama kaip alsuoti. Tarmėje mes buvom laisvi ir laimingi – ir niekada nesusi-maštėm, kodėl taip yra. Niekada jos nesimokė, visi puikiausiai mokėjom <...>.

Mes žinojom, kad reikia mokytis lietuvių kalbos. Ir kodėl – žinojom, bet visą laiką tartum kas pasišiaušdavo širdyje. Lyg iš mūsų norėtų kažką atimti, o mes negalim to atiduoti, nė už ką negalim. Niekas mums nesakė, kad tarmė yra

mūsų turtas. Mokėmės ir apie kitas tarmes, visokius ten rotininkus, žaliniukus, žadininkus, bet tie mums nelabai rūpėjo. Išmokom – ir užmiršom, o savo tarmėje mes gyvenom, buvom, augom, – kur kitur galėjom būti? (Granauskas 2014: 140–142)⁸.

Ir visiškai suprantama, kad pačiai pabaigai geriausiai tinka paties Romualdo Granausko žemaitiškai pasakyti žodžiai viename iš pokalbių: „Žemaitėška pasauliejauta, pasaulievaizda, tava kalba, tava žemaitėška tarmie esi tu pats. Vėsa tarmie susigniauž i tavi, i tu paskou rašydams anou pletė“. O į klausimą, ar tarmė, ar bendrinė kalba žmogui yra svarbesnė, R. Granauskas atsako: „Tarmie, diel tuo, ka tarmie žmogus gimst, tarmiškā uns muokuos reikštė mintis, tarmiškā vīstuos anuo pruots. Tarmie ī kalbuos pagrindu pagrinds. Gebiejėms žuodės reikštė pasauli atein iš tarmies. Tarmie iein i pasāmuoni, i krauji. Be tarmies nier kalbuos“ (Žiliūtė 2011: 14).

Būtent ta ypatingai stipri gimtosios kalbos pajauta, neabejotina ir išskirtinis rašytojo talentas bei absoliuti muzikinė klausa leidžia Romualdui Granauskui į savo kūrybą įlieti tiek žemaitiškumo, kad nejučia skaitydamas pats tarsi eini, plauki, skrendi per Žemaitiją ir pašamonėje skamba gyviausia žemaičių kalba.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

Akelaitienė Gražina, Žiliūtė-Batavičienė Dainora 2011: Romualdo Granausko kūrinių leksinės tarmybės. – *Žmogus ir žodis* 13, 5–12.

Bukelienė Elena 1999: Romualdo Granausko plunksna. – *Prozos keliai keleliai*, Šiauliai: Lietuvių kultūros fondo Šiaulių krašto leidykla „Saulės delta“, 132–136.

Bukelienė Elena 2000: Žemaičių rašytojas. – *Kūrybos studijos ir interpretacijos: Romualdas Granauskas*, Vilnius: Baltos lankos, 25–29.

Bukelienė Nijolė Elena, Juknaitė Vanda 2004: *Saulėlydžio senis*, Vilnius: Alma littera.

Daujotytė Viktorija 2000: Romualdo Granausko senoji su juoda skarele. – *Kūrybos studijos ir interpretacijos: Romualdas Granauskas*, Vilnius: Baltos lankos, 81–83.

Daujotytė Viktorija 2017: *Granas: įtrūkstanti tikrovė*, Vilnius: Odilė.

Gadeikis Liudvikas 1989: Nekalbėkime būtuojū laiku. – *Pergalė* 4, 138–141.

⁸ Apie žemaičių kalbą, tarminę kalbėseną ir jos komentavimą meniniuose tekstuose dar žr. Župerka 2012: 306–310.

- Girdenienė Danutė 1997: Vardo ir pavardės tarpusavio tvarka (šiaurės žemaičių tarmės duomenimis). – *Kalbotyra* 28, 80–83.
- Girdenis Aleksas, Pabrėža Juozas 1998: *Žemaičių rašyba*, Vilnius, Šiauliai: Žemaičių kultūros draugijos redakcija.
- Granauskas Romualdas 1975: *Duonos valgytojai*, Vilnius: Vaga.
- Granauskas Romualdas 1987: *Baltas vainikas juodam garvežiui*, Vilnius: Vaga.
- Granauskas Romualdas 1995: *Vakaras, paskui rytas*, Vilnius: Leidybos centras.
- Granauskas Romualdas 1998: *Gyvulėlių dainavimas*, Vilnius: Presvika.
- Granauskas Romualdas 2005: *Šunys danguje*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.
- Granauskas Romualdas 2007: *Rūkas virš slėnių*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.
- Granauskas Romualdas 2010: *Raudonas ant balto*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.
- Granauskas Romualdas 2012: *Trys vienatvės*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.
- Granauskas Romualdas 2013: *Išvartieji*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.
- Granauskas Romualdas 2014: *Trečias gyvenimas*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.
- Granauskas Romualdas 2014a: *Šventųjų gyvenimai*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.
- Martinaitis Marcelijus 2002: *Laiškai Sabos karalienei*, Vilnius: Tyto alba.
- Pabrėža Juozas 2017: *Žemaičių kalba ir rašyba*, Šiauliai: Šiaulių universiteto bibliotekos Leidybos skyrius.
- Pabrėža Juozas 2018: Žemaičių kalbos tapatybės ženklai. – *Acta humanitarica universitatis Saulensis* 25, 187–195.
- Pabrėža Juozas 2018a: Žemaitiško rašto ištakos ir tradicijos. – *Kalbos istorijos ir dialektologijos problemos* 5, sud. R. Bakšienė, N. Morozova, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 119–139.
- Pabrėža Juozas 2019: The past and present of Samogitian language. – *Baltu filologija* 28(1), 141–152.

Pabrėža Juozas 2020: Žemaičių kalba ar žemaičių tarmė?, Samogitian Language or Samogitian Dialect? – *Žemaitija. Samogitia*, sud. A. Butrimas, M. Iršėnas, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 273–280.

Palionis Jonas 2014: Lietuviškojo žodžio glostytojas. – *Metai* 12, 86–91.

Poškuvienė Inga 2013: Leksikos ypatumai Romualdo Granausko romane „Rūkas virš slėnių“. – *Gimtas žodis* 1, 2–11.

Rosinas Albertas 2009: *Baltų kalbų įvardžių semantinė ir morfologinė struktūra. Synchronija ir diachronija*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Sabalaiuskas Algirdas 1966: Lietuvių kalbos leksikos raida. – *Lietuvių kalbotyros klausimai* 8, 5–141.

Sprindytė Jūratė 2000: Romualdo Granausko apysaka. – *Kūrybos studijos ir interpretacijos: Romualdas Granauskas*, Vilnius: Baltos lankos, 30–41.

Vaskelienė Jolanta 2016: Romualdo Granausko „Šv. Paulina“: tekstas ir kontekstas. – *Acta humanitarica universitatis Saulensis* 22, 207–224.

Žiliūtė Dainora 2011: Pokalbis su Romualdu Granausku. – *Žmogus ir žodis* 1, 13–15.

Župerka Kazimieras 2012: *Metalingvistika. Nekalbininkų kalbotyra*, Šiauliai: VšĮ Šiaulių universiteto leidykla.

Įteikta 2021 m. vasario 16 d.

JUOZAS PABRĖŽA

Vilniaus universiteto Šiaulių akademija

Povilo Višinskio g. 38, Šiauliai LT-77160, Lietuva

juozas.pabreza@sa.vu.lt